Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama
Journal of Education and Humanities: Theory and Practice
Cilt (Vol): 6 Sayı (No): 12 Güz (Fall) 2015, 81-100

Eğitim-Bir-Sen

Kavrama Dayalı Tarihi Dönem Anlatımına Yönelik Bir Çalışma (Tanzimat Dönemi Örneği)

EROL ÇİYDEM
Atatürk Üniversitesi

YAVUZ ÖZDEMİR
Atatürk Üniversitesi

Özet: Bir dönemin anlatımında ve yazımında kavramlar çok önemli bir konumdadır. Kavramların doğru kullanımı anlatılan tarihi dönemin daha iyi kavranmasını sağlayacak ve o döneme yönelik zihinsel derinlik kazandıracaktır. Bu bağlamda çalışmamızda Osmanlı – Türk modernleşme tarihinin miladı olarak kabul edilen Tanzimat dönemi (1839-1876) kavramlar zemininden hareketle açıklanmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda tarafımızca tespiti yapılan kavramların, 2015-2016 eğitim öğretim yılında 9., 10. Ve 11. sınıflarda okutulan tarih ders kitaplarında Tanzimat dönemi ele alınırken kullanılıp kullanılmadığı, kullanılmışsa doğru bir şekilde mi kullanıldığı hususları da ele alınmıştır. Çalışmada Tanzimat döneminin tercih edilmesinin sebebi, bu dönemde çok sayıda yeni kavramın düşünsel boyutta tartışılmaya başlanmasıdır. Ayrıca bu dönem kullanılmaya başlayan kavramlar ileriki yıllarda da literatürdeki yerini korumuş ve tartışılmaya devam etmiştir. Ancak söz konusu dönemde kullanılan kavramlar, günümüzde Tanzimat dönemi yazınında kullanılmaya başladığı dönemki anlamına yakın ve doğru bir şekilde kullanılmakta iken, diğer bir kısmı tamamen göz ardı edilmektedir. Bu durum zaman zaman o dönem hakkında anakronizm problemini ortaya çıkarmaktadır. Bundan dolayı çalışmamızda Tanzimat dönemi kavramlar zemininden hareketle açıklanmıştır. Çalışmada yöntem olarak tarihsel araştırma ve betimsel yöntem kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda Tanzimat dönemini nitelemede kullanılması gereken kavramlar tespit edilmiş ve bu kavramlar yoluyla Tanzimat dönemi anlatısı oluşturulmuştur. Ayrıca incelenen tarih ders kitaplarında söz konusu kavramlardan bazılarının doğru şekilde ve doğru yerde kullanıldığı gözlemlenirken, var olan kavram yanılgıları ve değinilmeyen kavramların hangileri olduğu çalışmamızda açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kavram, Kavram Öğretimi, Tanzimat*

A Study on a Historical Period Based Concepts (Tanzimat Period Example)

Abstract: Concepts have very important position for writing and presenting of a period. The correct concepts using will ensure a better understanding of a historical period and will provide intellectual depth towards that period. In this context, in our study, the Tanzimat period (1839-1876) that accepted as turning point of the Ottoman-Turkish modernization process was explained by using of the concepts. Then, the following questions were explained: Were these concepts used in history textbooks used 9th, 10th and 11th classes in 2015-2016 education year? Were these concepts used correctly as meaning in history textbooks used 9th, 10th and 11th classes in 2015-2016 education year? The reason of the choice of the Tanzimat period in the study is being discussed in the intellectual dimension of the many new concept in this period. In addition, the concepts began to be used in the Tanzimat period have been maintained its place in the literature of this period and continue to be discussed. However, while the some concepts used in that period have been used correctly as meaning, some concepts have been completely ignored for presenting of that period today. This case also raises the problem of anachronism on that period. Therefore, in our study Tanzimat period was explained correctly by using of concepts. As method, historical research and descriptive method was used in this study. As a result of the study was identified the concepts to be used in the characterization of the Tanzimat period and the presentation of the Tanzimat period was created through these concepts. In addition, some of the concepts in the history textbooks was observed to be used correctly. In addition misconceptions and lacking concepts in the history textbooks were explained in this study.

Keywords: *Concept, Concept teaching, Tanzimat*

Atıf için/cite as:

Çiydem, E., & Özdemir, Y. (2015). Kavrama Dayalı dönem anlatımına yönelik bir çalışma (tanzimat dönemi örneği). *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama [Journal of Education and Humanities: Theory and Practice]*, 6 (12), 81-100.

20. yüzyıl sonlarında meydana gelen küresel çaptaki değişimler eğitim ve öğretim alanında da yeni anlayışlar ortaya çıkarmıştır. Bu süreçte eğitim-öğretim süreci geleneksellikten sıyrılarak kaotik bir zemine doğru kaymıştır. Bu nedenle eğitim alanına bilhassa da tarih eğitimine olan ilgi bu süreçte her geçen gün önemini artırmıştır. Tarih söz konusu süreçte adeta sığınılacak bir liman haline gelmiştir.

Bu durum aynı zamanda eğitim ve öğretim süreçlerinde yeni bakış açılarının ve yeni yaklaşımların meydana çıkmasına vesile olmuştur. Eğitim-öğretim sürecinde sadece öğretmenin aktif olduğu ezberciliğe dayalı gelenekçi anlayış yerini tüm aktörlerin aktif şekilde rol aldığı bir öğretim ortamına bırakmaya başlamıştır. Eğitim-öğretim alanındaki bu dönüşüm sürecinde öğrencinin düşünme becerisini geliştiren ve bir konuya yönelik zihinsel derinlik sağlamasına yardım eden kavramlar ve kavram öğretimi ciddi manada ehemmiyetli bir hal almıştır.

Kavram, "sosyal bilimlerin, toplumsal fenomenleri analiz etmek, gözlemlenen dünyanın nesnelerini sınıflandırmak, bu fenomenleri açıklayarak bir anlam yüklemek ve bu gözlemler temelinde üst düzey önermeler formüle etmek amacıyla başvurdukları terminolojik araçlara denir" (Marshall, 2009, s. 395). İnsan zihninde anlamlanan farklı obje ve olguların değişebilen ortak özelliklerini temsil eden bir bilgi yapısıdır (Ülgen, 2001). Başka bir tanıma göre kavram, bir şeyin bir nesnenin zihindeki ve zihne ait tasarımı… soyutlama yoluyla elde edilen zihinsel bir tasavvurdur (Dönmez, 2008).

Strauss ve Corbin'in belirttiği gibi; "Bilim kavramlar olmadan var olamaz; kavramlar bizim olguları anlamamıza ve bu olgular üzerinde etkili düşünmemize yardımcı olur. Bir kavrama bir ad verdiğimiz zaman; o kavramla ilgili sorular sorabiliriz, o kavramı inceleyebiliriz ve başka kavramlarla ilişkilendirebiliriz" (Strauss ve Corbin'den aktaran Yıldırım ve Şimşek, 2011, s. 227). Bu tanımlardan yola çıktığımızda kavram, nesnelerin, insanların, olayların, fikirlerin, ortak özellikleri temel alınarak gruplama da kullanılan bir kategoridir. Kavram tanımını şu şekilde de gösterebiliriz:

KAVRAM (Tüba, 2011, s. 687)			
Eğitim Bilimleri	Felsefe	Toplum Bilim	Yöntembilim
Ortak özellikler taşıyan bir dizi olgu, varlık ya da nesneye ilişkin düşünce ya da düşlemin nesne, varlık ya da oluşun zihinsel imgesi.	Nesnelerin ya da olayların ortak özelliklerini ortak bir isim altında toplayan tasarım.	Bilimde olguları çözümlemek, gözlemleri sınıflandırmak ve bu gözlemler temelinde üst düzey önermeler oluşturmak için başvurulan sözcük ya da sözcükler kümesinden oluşan soyut dilsel birim.	Bir olay, nesne, durum ya da koşulun ayırt edici özelliklerini göz önüne alarak kavranırlığı kolaylaştıran düşünsel bütünlük.

Kavramlar tarih derslerinde öğrencilerin dersi anlamaları için inşa ettikleri yapının temel taşı konumundadır. Bu yönüyle tarih açısından anlatılan konunun veya dönemin daha iyi anlaşılmasını sağlarlar. Tarih öğretiminde kavramların kullanımı; tarihsel bilgileri düzene koymak, genellemeler yapmak, benzer ve farklılıkları görmek, modelleri bulmak ve tarihsel olaylar arasında bağlantılar kurmak gibi birçok fayda sağlamaktadır. Ayrıca kavram öğretimi, öğrencilerin düşünme becerisini geliştirmelerine, bir konuya yönelik zihinsel derinlik ve genişlik kazanmalarına ve bir konu veya dönem hakkında analiz-sentez basamaklarını etkin biçimde kullanmalarına önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır.

Kavram kullanımı kadar bu kavramların nasıl ve ne zaman öğretileceği de oldukça önemlidir. Ausubel, kavram öğrenmeye tümden gelim yöntemiyle başlamayı önermektedir. Bu, eğitim bilimcilerin "Sunuş yolu ile kavram öğretimi" adını verdikleri geleneksel bir yöntemdir. Kavramı ifade eden sözcüğü verme, kavramın sözel bir tanımını verme, tanımın anlaşılması için kavramın tanımlayıcı ve ayırt edici niteliklerini belirtme, öğrencinin kavramla ilgili örnekler ile ilgili olmayan örnekler bulmasını sağlama basamaklarından oluşur (Safran, 2009). "Buluş yoluyla kavram öğretimi" adı da verilen tümevarımsal modelde ise; mevcut olgulardan hareket ederek, önce kavramın örnekleri öğrencilere verilir. Sonrasında öğrenciler farklı örneklere isim olan kavramları tespit ederek bir genellemeye giderler. Bu yöntem öğrencileri aktif hale getirerek, bilgi üretilmesini sağlar (Safran, 2009). Kavram öğretimi bilgileri sınıflama ve kategorilere ayırma sürecinin esasıdır. Kavramların etkili öğretiminin yapılması için değişik yöntemler önerilmektedir. Bu yöntemler şunlardır: Kavram haritaları, anlam çözümleme tabloları, kavram ağları, kavram

tabloları, kavram bulmacaları, kavramsal değişim metinleri, kavram karikatürleri ve grafik düzenleyiciler.

Kavram öğretimi iki aşamada incelenmektedir (Safran, 2009);

1- Kavram Oluşturma: Kavramın benzer ve ayrı yanlarını algılayarak benzerliklerden genelleme, genel bir düşünce oluşturma (Tüba, 2011, s. 688).

2- Kavram Kazanma: Oluşturulan kavramın algılanan özelliklerini birbirleriyle ilişkilerine göre uygun kural ve ölçütlerle inceleyerek gruplama yapmak (Candan, 1998).

Kavram öğretiminde, öğrencilerin kavramın temel niteliklerini bilmeden, öğretim sürecinden önce onlar hakkında düşünmeleri; grafik, kart, diyagram ve şerit gibi görsel malzemelerin kullanımı ve kavramlara yönelik yorumlayıcı-sorgulayıcı sorular sorulması gibi hususlar önemlidir. Tarih eğitiminde kavram öğretiminde kavramların anlatılan dönem için ne ifade ettiği, bir kavramın tarihsel süreç içerisinde ne gibi değişimler geçirdiği ve bilhassa belirli dönemlere özgü kavramların ciddi anlamda felsefi bir arka planının olduğu öğrencilere verilmelidir. Tarih derslerinde belirli bir dönem anlatılırken, o döneme özgü kavramların ve anlamlarının doğru bir şekilde öğretilmesi, öğrencinin ilerleyen yıllarda edineceği bilgileri daha iyi temellendirmesine ve konuya yönelik zihinsel derinlik katmasına yardımcı olmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, kavramlar zemininden hareketle, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1839-1876 yılları arasını kapsayan Tanzimat dönemi örneğinde bir tarihsel dönemi açıklamaktır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1-Tanzimat dönemi anlatılarında kullanılması gereken kavramlar nelerdir?

2- Kavramlara dayalı Tanzimat dönemi anlatısı nasıl oluşturulabilir?

2-Bu kavramların 9., 10. ve 11. sınıf tarih ders kitaplarında kullanılma durumu nedir?

Araştırmanın Yöntemi

Araştırma iki aşamalı olarak yürütülmüştür. Araştırmada yöntem olarak ilk aşamada tarihsel yöntem ikinci aşamada ise betimsel yöntem

kullanılmıştır. Tarihsel yöntemde araştırmacı tarafından dönemin dokümanları dikkatlice okunarak odaklanılan problemle ilgili olarak "geçmişte ne oldu?" sorusu cevaplandırılmaya çalışılır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2012). Betimsel yöntemde ise, verilen bir durum olabildiğince tam ve dikkatli bir şekilde tanımlanır (Büyüközük ve diğerleri, 2012). Bu bağlamda ilk aşamada araştırmacı tarafından ilgili döneme ait birinci el kaynak ve başucu niteliğinde diğer eserler incelenerek söz konusu kavramların tespiti yapılmış, ikinci aşamada ise tespit edilen bu kavramların 9., 10. ve 11. sınıflarda okutulan tarih ders kitaplarında kullanılma durumu belirlenmiştir.

Evren ve Örneklem

Çalışmada konu olarak Tanzimat dönemi ele alınmıştır. Bu nedenle çalışmanın evreni Tanzimat döneminde yayımlanmış olan birincil elden kaynaklar, ikincil elden araştırma eserler ve tarih ders kitaplarıdır. Çalışmada örneklem ise birincil elden kaynak niteliğinde olan ve 1862 yılında yayımlanmaya başlayan ilk özel gazete Tasvir-i Efkar, Londra'da Genç Osmanlılar adlı muhalif gurubun 1868-1870 yılları arasında yayımlamış olduğu Hürriyet gazetesi, Tanzimat dönemi hakkındaki ikincil elden araştırma eserler ve 2015-2016 eğitim öğretim yılında 9., 10. ve 11. Sınıflarda okutulan tarih ders kitaplarıdır. Bahsi geçen gazetelerin seçilmesindeki temel amaçlı örneklem kullanılmıştır. Tasvir-i Efkâr'ın tercih edilmesinin sebebi, ilk özel gazete olması, bu nedenle resmi duyurular yanında dönem hakkında özgün yazıların bu gazetede yoğun olarak yayımlanmaya başlamasıdır. Hürriyet gazetesi ise muhalif olması ve iktidar baskısından uzak bir yerde yayımlanmış olması sebebiyle tercih edilmiştir. Araştırma eserlerde ise ulaşılabilir durumda olan tüm eserler incelenmeye alınmıştır. Araştırmacının Tanzimat dönemi üzerine çalışıyor olması söz konusu incelemeyi mümkün kılmıştır. Ders kitapları bağlamında ise 9., 10. ve 11. Sınıflarda okutulan tarih ders kitaplarındaki Tanzimat dönemi konuları ile sınırlama getirilmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Veriler doküman incelemesi yöntemiyle toplanmıştır. Çalışmanın ilk aşamasında veri toplama araçları olarak Tanzimat döneminde (1839-1876) yayımlanmış birinci elden kaynak niteliğinde olan gazeteler ve Tanzimat dönemi hakkında yazılmış ikincil elden araştırma eserler ikinci aşamasında ise 2015-2016 eğitim-öğretim yılında 9., 10. ve 11. sınıflarda okutulan tarih ders kitapları kullanılmıştır. İlk aşamada araştırmacı

tarafından ilgili döneme ait birinci el kaynak ve başucu niteliğinde diğer eserler incelenerek söz konusu kavramların tespiti yapılmıştır. Ardından Tanzimat dönemi üzerine çalışan iki uzman tarafından bu kavramların gerçekten o dönem için önemli olup olmadığına yönelik görüş alınmıştır. Alınan görüş sonucunda kavramların Tanzimat dönemini nitelemesi bağlamında doğru şekilde seçildiği tespiti yapılmıştır. Ancak bazı kavramların bizzat o dönemde değil, sonraki dönemlerde Tanzimat dönemini anlatmak için kullanıldığı üzerinde durulmuş ve bu yönde bir ayrıma gidilmiştir. Kavramların tespiti yapıldıktan sonra kavramlar zemininden hareketle Tanzimat dönemi anlatısı oluşturulmuştur. Son olarak, tespit edilen kavramların 2015-2016 eğitim-öğretim yılında 9., 10. ve 11. sınıflarda okutulan tarih ders kitaplarında Tanzimat dönemi konusunda kullanılıp kullanılmadığı, kullanılmışsa ne ölçüde doğru kullanıldığı belirlenmiştir. Nihayetinde varsa eksiklikler belirlenmiş ve Tanzimat döneminin kavramlar zemininden hareketle incelemesi yapılmış ve sonrasında ders kitapları bağlamında var olan eksiklikler açıklanmıştır.

Bulgular ve Yorumlar

Bu bölümde Tanzimat dönemi anlatılarında üzerinde durulması ve öğretilmesi gereken on sekiz, üzerinde çok durulmasa da bilinmesi gerekli on bir kavram olmak üzere ttespit edilen yirmi dokuz kavramın neler olduğu açıklanmıştır. Ardından tespit edilen kavramlar vasıtasıyla Tanzimat dönemi anlatısı oluşturulmuştur. Son olarak da bu kavramların ders kitaplarında kullanılma durumu ortaya konmuştur. Tespit edilen kavramlar aşağıdaki tabloda sıralanmıştır:

Tablo 1

Tanzimat dönemini nitelemede seçilen kavramlar listesi[1] *

Asrileşme*	Etnisite*	İsyan	Millet	Nizam	Sosyal Darwinizm*
Azınlık	Garplılaşma*	İttihad	Milliyetçilik	Osmanlıcılık	Sosyalizm*
Batılılaşma*	Islahat	Liberalizm	Modernleşme*	Pozitivizm	Tanzimat
Cedid	İhtilal	Materyalizm*	Muasırlaşma*	Reform	Terakki
Devrim*	İnkılap*	Medeniyet	Nasyonalizm	Sivilizasyon	

Yukarıdaki tabloda verilen kavramlardan "azınlık, cedid, ıslahat, ihtilal, isyan, ittihad, liberalizm, medeniyet, millet, milliyetçilik, nasyonalizm, nizam, Osmanlıcılık, pozitivizm, reform, sivilizasyon,

* Listede yanında "*" işareti olan kavramlar Tanzimat döneminde ya kullanılmamış ya da nadiren kullanılmıştır. Ancak sonraki yıllarda Tanzimat dönemini nitelemede oldukça önemli yer edinmişlerdir. Bu nedenle çalışmaya dâhil edilmiştir.

tanzimat, terakki" kavramları Tanzimat döneminde sıklıkla kullanılmaktadır. Bu kavramlar ya o dönemde literatüre dâhil olmuş ya da daha önce literatürde olmasına rağmen kullanımı Tanzimat döneminde oldukça artmıştır. "Asrileşme, batılılaşma, devrim, etnisite, garplılaşma, inkılap, materyalizm, modernleşme, muasırlaşma, sosyal darwinizm, sosyalizm" kavramları ise o dönem ya kullanılmamış ya da nadiren üzerinde durulmuştur. Ancak bu kavramlar sonraki dönemler Tanzimat dönemi literatüründe yer almaktadır. Bu bize Tanzimat dönemi anlatılarında içinde yaşanılan dönemde kullanılan ve Tanzimat dönemine uygun düşen bazı kavramların Tanzimat dönemi anlatılarında kullanılmış olduğunu göstermektedir. Bahsi geçen kavramların belirlenmesinde literatürde geçen bütün kavramlara elbette yer verilmemiştir. Yanlış olarak kullanılan kavramlar, belirlenen kavram listesine dâhil edilmemiş, ancak çalışmanın içeriğinde söz konusu yanlış kullanımlara değinilmiştir. Çalışmadaki amaç doğrultusunda o dönemi nitelemede doğru şekilde kullanılmış veya kullanılmakta olan kavramlar seçilmiştir. Belirlenen kavramlar zemininden hareketle Tanzimat dönemi açıklanmaya çalışılmıştır.

Kavramlar Yoluyla Tanzimat Dönemi'ni Anlamak

Tanzimat Nedir?

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1839-1876 yılları arasındaki ıslahat dönemini niteleyen "Tanzimat" kavramının sözlük anlamı "düzenlemeler" manasını taşımaktadır. Tanzimat kelimesinin kökenine baktığımızda da karşılaştığımız şey "nizam" kelimesidir. "Nizam", bir dönemi ifade etmede önemli bir kavramdır. Bilindiği üzere XIX. yüzyıl gerek Avrupa'da gerek Osmanlı İmparatorluğu'nda reformların yoğun olarak gündemde olduğu bir dönemdir. Bu yüzyıldaki reformların temel gayesi var olan ve olası kaos ortamını ortadan kaldırmaktır. İdeal bir düzen arayışı her devletin gündemindedir. Tanzimat ise "düzeltme, yoluna koyma" anlamına gelen "tanzim" kelimesinin çoğuludur ve "düzenlemeler, düzeltmeler" anlamlarına gelmektedir (Develioğlu, 2003, s. 1032). "Tanzimat" kavramı, Osmanlı devlet adamlarının kafasındaki ideal düzen arayışını yansıtmaktadır. " 'Tanzimat' veya resmi adıyla 'Tanzimat-ı Hayriye' yani hayırlı düzenlemeler adıyla anılan hareket, Osmanlı Devleti'nde uygar Batı âlemine uygun bir şekil ve ruh vermek ve bilhassa Fransız İhtilali ile ortaya çıkan insan hakları prensiplerini Osmanlı memleketlerinde yaşayan halka da tanıtmak amacıyla girişilen büyük bir devrim hareketi" olarak tanımlanmıştır. (Sertoğlu, 1973, s. 9).

Koçer (1970) ise Tanzimat Fermanı'nı hakkında; "XVII. yüzyıldan beri durdurulamayan gerileme safhalarının sonucunda zayıflayan devlete, yeni meseleleri hal imkânı vermek üzere, devleti ıslah ve tekâmül yoluyla gençleştirmek ve yenileştirmek teşebbüsü" açıklamasını yapmıştır (s. 122). Kısaca hedeflenen ideal düzene ulaşma gayretlerinin görüldüğü süreç, "Tanzimat Fermanı" ya da " Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu" isimli fermanla başlamıştır. Bu dönem Avrupa ile olan ilişkilerin yoğunlaştığı bir süreçtir. Osmanlı aydın bürokratları bu süreçte "devlet nasıl kurtulur" sorusunun cevabını aramaktadırlar.

Tanzimat Dönemi Islahatının Sebebi

Tanzimat dönemi ıslahatının sebepleri elbette sadece milliyetçilik veya bağımsızlık talepli isyanlar değildir. Bu başlık altında üzerinde durulmak istenen husus Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinde ve bu ferman ile başlayan dönemdeki ıslahatlardaki sebeplerden en mühimi olan imparatorluğun bütünlüğünün korunma arzusunun ön plana çıkarılması gerektiğidir. Bu nedenle hayata geçirilen Osmanlıcılık ideolojisi, farklı ırk, mezhep ve etnik unsurlardan halkları kaynaştırmayı amaçlayan bir program şeklinde yürütülmek istenmiştir. Bu amaç ve program bağlamında "millet, milliyetçilik, Osmanlıcılık" kavramlarının bilinmesi zaruridir. Arapça 'mille' kelimesinden gelen "millet"; "din, mezhep, bir dinde veya mezhepte bulunanların topu, sınıf, topluluk" anlamlarına gelmektedir (Develioğlu, 2003, s. 648). Tanzimat dönemine kadar Osmanlı Devleti'nde bu tanıma paralel olarak millet kavramının tanımı din üzerinden yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin millet sınıflandırması da bunu kanıtlar niteliktedir. Millet-i Beyza, Müslümanların hepsi; millet-i hâkime, hâkim millet; millet-i İslam, İslam dininde bulunanların hepsi; millet-i mesihiyye, Hıristiyanların hepsi anlamlarında kullanılmıştır. Ancak bu tanımlamalar Tanzimat dönemi ile birlikte değişmeye başlamıştır. Millet, "aynı topraklar üzerinde yaşayan, aralarında dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğu, ulus" (TDK, 2011, s. 1683) anlamında kullanılmaya başlanmıştır.

Millet tanımında yaşanan değişiklikteki temel sebeplerden biri Fransız İhtilali ile birlikte milliyetçilik akımının hız kazanmasıdır. Bu durum imparatorluklar için büyük bir tehlike arz etmiştir. Avrupa'da millet daha önceki dönemlerden itibaren Fransızca "nation" kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Bu manasıyla milliyet, "aynı kavim ve cinsten olma, kavmiyet" anlamlarına gelmektedir (Develioğlu, 2003, s.

649). Başka bir ifade ile "millet" kelimesi Fransızca "nation" kelimesinin karşılığı olarak "aynı soydan, aynı kökten" anlamına gelmekte olup ortak değerleri olan insanlar topluluğunu ifade etmektedir. Fransız İhtilali ile birlikte Osmanlı Devleti bünyesindeki halklar bahsi geçen "millet (nation)" tanımı doğrultusunda kendilerini konumlandırmaya başlamışlardır. Bunun içinde Osmanlı Devleti daha önce de değindiğim üzere Osmanlıcılık fikri ile millet tanımındaki değişikliğe ve bu değişikliğin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki olumsuz etkisine karşı koymaya çalışmıştır.

Milliyetçilik imparatorluklar ve kendisi de bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti için kötü sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Osmanlı Devleti o dönemde bünyesinde bulundurduğu halkları kendi milleti olarak kabul etmektedir. Ancak kendi milleti olarak kabul ettiği topluluklar kendilerini bu şekilde konumlandırmamaktadır. Bu noktada bizim için önem arz eden, "etnisite" ve "azınlık" kavramları olacaktır. Ülken (1969)'in "etnik zümre" olarak tanımladığı "etnisite" kavramının kökü "ethnos/ ethnikos" ve "ethnie" seklerinde Grekçe metinlerde mevcuttur. Emiroğlu ve Aydın tarafından hazırlanmış olan Antropoloji sözlüğünde söyle bir tanımlama yapılmaktadır: "Belirli dinsel, mekânsal ve/veya kültürel özellikler bakımından hem kendisini diğerlerinden ayrı gören hem de diğerleri tarafından başka sayılan, bütünlüklü bir kimliğe ve kendine özgü kültürleme sürecine sahip, içerden evlenmek suretiyle bu grup kimliğini koruyan ve grubun sürekliliğini sağlayan toplumsal/kültürel ve bazen de siyasal oluşum" (Kudret ve Suavi, 2003). Günlük dilde "etnisite", halen azınlık sorunları ve ırk ilişkilerini tanımlamak için kullanılmakta, ulusçu duruş açısından sorun ya da sorunları çağrıştırırken ulus devletler tarafından da ciddi bir tehdit olarak algılanmaktadır (Özdemir, 2008).

Azınlık ise; "1. Bir toplulukta kendine özgü nitelikler bakımından ayrı ve ötekilerden sayıca az olanlar, azlık, ekalliyet, çoğunluk karşıtı; 2. Bir oylama sırasında sayıca az olma durumu; 3. Bir ülkede ayrı soydan veya inançtan olan ve sayıca az bulunan topluluk, ekalliyet" anlamlarına gelmektedir" (TDK, 2011, 216). Başka bir tanıma göre; "bir nüfus yığını içinde asıl topluma göre az sayıda ve başka etnik kökten veya dinden olanların teşkil ettiği zümredir" (Ülken, 1969). Yine azınlık kavramı ile yakın anlamda kullanılan bir diğer kavram "zımmi"; "İslam devletlerinde cizye ve haraçla vergiye bağlı olan ve Müslüman olmayan uyruklara verilmiş isim" anlamına gelmektedir (Ülken, 1969, s. 338).

Osmanlı Devleti bünyesinde bulunan halklar yukarıdaki tanımlara paralel olarak kendilerini Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak kabul etmemişlerdir. Bu noktada devreye giren milliyetçilik akımının da etkisiyle bağımsız bir devlet kurmak için harekete geçmişlerdir. Bu amaçlarına ulaşabilmek için seçtikleri yol ise "isyan" olmuştur. İsyan; "İtaatsizlik, emre boyun eğmeme, ayaklanma" anlamlarına gelmektedir (Develioğlu, 2003, s. 464). Bu kavramı açıklarken dikkat edilmesi gereken önemli bir husus, isyanın başarıya ulaşıp ulaşmadığıdır. Eğer bir isyan başarıya ulaşmışsa, bu ihtilale dönüşür. Yani isyanın sonucu, onun isyan mı yoksa ihtilal olarak mı anılacağını belirleyen temel özelliktir. Buradan da anlaşılacağı üzere Arapça "halel" kökünden gelen "İhtilal", bozukluk, bozulma, karışıklık, düzensizlik anlamlarına gelmektedir. Bu kavramı anlamları açısından sınıflandıran Tarihçiler de mevcuttur. Özdemir (2010)'e göre "ihtilal"; "dil bilim açısından, zarar, ziyan, kargaşa, düzensizlik, altüst oluş, halk tarafından gerçekleştirilen köklü yenilik; sosyoloji bilimi açısından, aşağıdan yukarıya doğru gerçekleştirilen köklü ve şiddetli yenilikler; hukuk bilimi açısından; hiçbir kanun ve kaideye bağlı kalmaksızın, halk tarafından gerçekleştirilen köklü ve şiddetli yenilikler; siyaset bilimi açısından, halk tarafından gerçekleştirilen köklü ve şiddetli yeniliklerdir" (s. 2). "İhtilal" kavramı yerine "devrim" kavramının kullanıldığı da görülmektedir. Devrim, "belli bir alanda hızlı, köklü ve nitelikli değişiklik" demektir (TDK, 2011, s. 650). Özdemir (2010)'e göre; "bu kullanım meydana gelmiş olan sosyal hareketlerin algılanmasını zorlaştırmaktadır. Doğru kullanım, yukarıdan devrim (inkılâp) ve aşağıdan devrim (ihtilal) şeklinde olabilir" (s. 2).

Bu kavramlarla bağlantılı bir diğer kavram ise "inkılap"tır. Bu kavram Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Devleti için bir anlam ifade etmese de, Avrupa'da sanayi alanında meydana gelen gelişmeler bu kavramla ifade edilmektedir. İnkılap, Arapça kökenli olup, Osmanlıca bir kavramdır. Kökü sürekli değişen anlamına gelen "klb"dir (Özdemir, 2010, s. 1). İnkılap, "değişme, bir halden başka bir hale dönme" anlamlarına gelmektedir (Develioğlu, 2003, s. 439) . Türk Hukuk Lügatinde ise inkılâp; "bir milletin sahip olduğu siyasi, sosyal ve askeri alanlardaki kurumların devlet eliyle, makul ve ölçülü metotlarla köklü bir şekilde değiştirilerek yenileştirilmesi" şeklinde tanımlanmıştır. (Türk Hukuk Kurumu, 1991).

Tanzimat Döneminde Amaç

Osmanlı aydın bürokratları, Avrupa'yı rehber alarak, askeri, siyasal, toplumsal ve ekonomik olarak geride kalmış olan Osmanlı Devleti'ni yenileşme sürecine sokmuşlardır. Tanzimat dönemi bu sürecin ilk kapsamlı adımdır. Amaç devletin yıkılmasını önlemektir. Bu amaç için ulaşılması gereken noktayı belirten "medeniyet" kavramı oldukça önemlidir. Avrupa'ya giden Osmanlı devlet adamları oradaki gelişmeleri görünce, Avrupa'nın ulaşmış olduğu seviyeyi anlatmak için ilk önce "sivilizasyon" kavramını kullanmışlardır (Bora ve Gültekingil, 2004). Ancak 1850'lerde bu kavram yerine "medeniyet" kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Arapça kelime olan "medine"; "şehir" demektir (Develioğlu, 2003, s. 599). Medeni ise; "şehirli, şehre mensup" anlamına gelmektedir (Develioğlu, 2003, s. 598). Bu kelimelerden türeyen medeniyet; "şehirlilik, uygarlık" anlamındadır. Kamus-i Türki'de "medeniyet"in tanımı şöyle yapılmıştır; " ilm ve fünun ve sanayi ve ticaretin semaretinden çok istifade ile hüsn halde ve refah ve asayişde yaşayış" (Sami, 2002, s. 1315).

Medeniyet arzusundaki temel gaye, Osmanlı Devleti'ni kurtarmaktır. Bunun için de birlik ve bütünlüğün sağlanması en önemli koşuldur. Bu doğrultuda "ittihad" kavramı kullanılır. "Bir olma, birleşme, aynı fikirde olma, birlik" (Develioğlu, 2003, s. 470) anlamlarına gelen "ittihad" kavramı dönemin ideolojisi "Osmanlıcılık" ideolojisinin amacını da açıklamaktadır. Bu ideolojinin amacı birlik ve bütünlüğü sağlayarak yeni bir kimlik ve millet oluşturmaktır. Ulus devletlerin güç kazandığı bir dönem de Osmanlı devlet adamları da bu ideolojiyi kullanarak Osmanlı milleti oluşturmaya çalışmışlardır. Tanzimat döneminde hedeflenen "medeniyet"e giden yollardan biri de "terakki"dir. "Yukarı kalkma, yükselme, ilerleme" (Develioğlu, 2003, s. 1082) manalarına gelen "terakki"den beklenti, devletin bir an önce çağını yakalayıp, yıkılmasını önlemektir. Osmanlı Devleti'nin çağının gerisinde kaldığını gören Osmanlı devlet adamlarına göre bu amaç için iyiye doğru bir atılım gereklidir. Bu atılım ancak "terakki" ile mümkün görülmüştür. "Terakki" nasıl sağlanabilir konusunda bir takım farklı görüşler olmasına rağmen, ortak görüş "yeni bir düzenin" sağlanması ile olmuştur. Bundan dolayıdır ki, iki kavram bu dönemin kilit taşı konumundadır: "nizam" ve "cedid" kavramları. Arapça kökenli "nizam" kavramı; "düzen, usul, tertip, yol ve zamanın icaplarına göre konulan esaslar" anlamına gelmektedir (Develioğlu, 2003, s. 842). "Cedid" ise; "yeni, kullanılmamış, pek az

zamandan beri bilinen veya mevcut olan" demektir (Develioğlu, 2003, s. 129). Bu yeni düzen arayışı Tanzimat dönemi öncesine götürülebilir. Bu anlamda, nizam-ı cedid* kavramı Osmanlı devlet adamları tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle de III. Selim dönemi, bu kavramın amacı doğrultusunda kullanıldığı bir süreçtir. Bu süreçte yapılan tüm yeniliklere de nizam-ı cedid adı verilmiştir.

Tanzimat Dönemi'nde Siyaset

Tanzimat dönemi devlet adamlarının kötü gidişatı durdurmak için, kafalarındaki çözüm önerisi Batı'yı örnek almaktır. Aslında bu bir zorunluluktur. Çünkü önceleri Batı'ya karşı üstün olan Osmanlı Devleti, artık onun gerisindedir. Hatta Batı yani Avrupa, bu dönemde ortaya çıkan gelişmeler vasıtasıyla sadece Osmanlı Devleti'ni değil Asya, Afrika ve Amerika kıtalarının içinde bulunduğu daha geniş coğrafyaları da etkisi altına almıştır. Osmanlı Devleti'nin bu süreçte izlediği yol günümüzde çeşitli kavramlarla ifade edilmektedir. Bunlar; "asrileşme, muasırlaşma, garplılaşma, batılılaşma, modernleşme" kavramlarıdır. "Asrileşme"; başlangıçta yenilenmeyi ifade etmekle birlikte kısa bir zaman sonra zamaneleşmeye indirgenerek değersizleşme anlamında da kullanılmıştır. Tanzimat döneminde kullanıma sokulmuştur. "Muasırlaşma" kavramı, II. Meşrutiyet döneminde Türk düşünce dünyasına girmiştir.** Genel anlamda kendi kalarak, yenilenmeyi ifade etmektedir. "Garplılaşma" kavramı da II. Meşrutiyet döneminde Türk düşünce hayatına girmiştir. İki anlamda kullanılmıştır. Birincisi her şeyiyle batıyı aktarma, diğeri ise seçmeci batılılaşma. "Batılılaşma" ise; garplılaşma ile aynı anlama gelmektedir. Nitekim "Batı" kelimesinin Osmanlı dilindeki karşılığı "garp" kelimesidir. Bütün bu adlandırmaları içine alacak şekilde günümüzde de yaygın bir şekilde kullanılan kavram "modernleşme"dir. Bu kavram ilk kez Batılılar tarafından Pagan dönemden Hıristiyanlığa evrilirken, bu durumu ifade etmek için kullanılmıştır. Bu kavramın kökü Latince "modo"dur. Dilimize "moda" olarak geçmiştir. "En son, en yeni" anlamlarına gelmektedir. Belirtildiği üzere Tanzimat Dönemi, Osmanlı-Türk modernleşmesinin milat noktası niteliğindedir. Bunun içinde Tanzimat Dönemi'nin anlatımında modernleşme kavramının çok iyi bir şekilde izah edilmesi zaruridir.

* Nizam-ı Cedîd kavramı ilk kez İbrahim Müteferrika tarafından Avrupa'da yeni askerlik kuruluşlarını, bu kuruluşların gerektirdiği silah değişikliklerini, taktik ve strateji yeniliklerini anlatma amacı ile kullanılmıştır.

** Ziya Gökalp tarafından kullanıma sokulan bu kavram, Mustafa Kemal tarafından da sıklıkla kullanılmıştır.

Batı'nın bu gelişmişliğinin arka planındaki en önemli etken "Aydınlanma dönemi"dir. Aydınlanma dönemi, Avrupa'nın XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda geçirmiş olduğu değişim sürecini ifade eder. Aydınlanma; "insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmayış durumu ise, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır. İşte bu ergin olmayışa insan kendi suçu ile düşmüştür; bunun nedenini de aklın kendisinde değil, fakat aklını başkasının kılavuzluğuna ve yardımı olmaksızın kullanmak kararlılığını ve yürekliliğini gösteremeyen insanda aramalıdır" (Özdemir, 2011, s.1). Başka bir ifadeyle "Aydınlanma dönemi" dediğimiz şey insanın kendine aklı rehber alması ile başlayan bir süreçtir. Bu dönemler sayesinde skolâstik düşünceden kurtulan Avrupa, aklın önündeki engelleri aşabilmiş ve büyük atılımlar başlatabilmiştir. Bu atılımlar sayesinde de Doğu'nun bilim, teknoloji, siyaset alanlarında Doğu dünyasının önüne geçebilmiştir. Avrupa'da bu gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan bir akım "materyalizm" olmuştur.

Aydınlanma dönemi ile birlikte ortaya çıkan farklı düşünce ekolleri, modernleşme sürecinin oluşumunu da beraberinde getirmiştir. Bunlar; "nasyonalizm, pozitivizm, sosyal darwinizm, liberalizm, sosyalizm"dir. Hepsinin ortak yönü dönemin Avrupa'sını ve sonraki yıllarda Dünyamız üzerinde yaşanan gelişmelere yön vermeleridir. Nasyonalizm etnik unsurlar üzerindeki etkisi ile; pozitivizm, aklı kendisine rehber alması ile; sosyal darwinizm, hayatta kalmak için mücadele ve ilerleme prensibi ile; liberalizm, müdahaleye karşı duruşu ve özgürlük sloganı ile; sosyalizm, ortaya koyduğu eşitlik prensibi ile çok önemli etki alanları elde etmişlerdir. Bu kavramlar içerisinde Osmanlı Devleti'ni diğerlerine göre çok daha yakından ilgilendiren ise "nasyonalizm" yani "milliyetçilik" olmuştur.

Tanzimat dönemi ıslahatının arka planında bu fikir akımlarının etkilerini görmek mümkündür. Ancak burada çalışma kapsamı dışına taşmamak için bu husus hakkında ayrıntıya gidilmemiştir. Bu noktada bizim için "ıslahat" kavramı önemlidir. Yaşanan isyanlar sonucu toprak kaybeden Osmanlı Devleti'nde bu kayıpları durdurmak amacıyla askeri alanda başlatılan ıslahat, sonraki yıllarda diğer alanları da kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu yeniliklerle kötü gidişatı engellemeyi amaçlayan Osmanlı Devleti'nin bu yöndeki ilk kapsamlı girişimi Tanzimat Dönemi'dir. Bu nedenle, "ıslahat", Tanzimat dönemi anlatılırken üzerinde durulması gereken bir kavramdır. Bu kelime Arapça "sulh"(barış barışma, uzlaşma) kökünden gelir. "Düzeltme veya iyileştirme işleri" anlamlarına gelmektedir (Develioğlu, 2003, s. 398).

Kavramlar Boyutuyla Ders Kitaplarında Tanzimat Dönemi

Tanzimat kavramı, incelenen ders kitaplarında geçmesine ve konu başlığı olmasına rağmen, kavramın tanımı, sözlük anlamı veya kökeni hakkında bir açıklamaya rastlanılmamıştır. Bu husus ders kitaplarındaki önemli bir eksiklik olarak görülmüştür. Osmanlının neden bu kavramı tercih ettiği ise ilgi alanı dışında tutulmuştur. Bu eksiklik öğrencilerin dönemin felsefesini ve dönemde yürütülen siyaseti anlamalarında zorluklar ortaya çıkarabilir. Halbuki "tanzimat" kavramının ve dönem için ne kadar önemli olduğu aktarılırsa, dönemin ıslahat programının ve bu ıslahatın hedeflerinin öğrenciler tarafından anlaşılması kolaylaşacaktır.

Tanzimat dönemi ıslahat programının hedeflerinden biri olan "medeniyet"e ulaşma çabası bağlamında "sivilizasyon" ve "medeniyet" kavramları dönemi anlamamız için önemli bir yere sahiptir. Bu kavramlara ders kitaplarında Tanzimat dönemi konusu ele alınırken yer verilmemiştir. Oysa Tanzimat dönemi anlatılarında bu kavramların yer alması, en başta Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat dönemi ıslahat programını yürütürken, bir tür çağının gerisinde kalmama gayreti içinde olduğunu ortaya koyacaktır. Nitekim Tanzimat dönemi, Avrupa'da başlamış olan modernleşme yürüyüşüne yetişme çabasıdır.

Tanzimat dönemi ıslahat programının en temel gayesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda birlik ve bütünlüğü sağlamak ve bu birliğin devamlılığını sağlamak olmuştur. Bu bağlamda üzerinde durulan kavramlar; Osmanlıcılık, millet, milliyetçilik ve ittihad" olmuştur. 11. sınıf tarih ders kitabında Osmanlıcılık kavramı, eğitim alanındaki ıslahat anlatılırken kullanılmıştır. Söz konusu kitapta; "Tanzimat Döneminde siyasi alanda olduğu gibi eğitim alanında da 'Osmanlıcılık' ilkesi hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Yeni okullar açılarak Müslüman ve gayrimüslim herkesin buralarda aydınlanıp Osmanlı vatandaşlığı bilincine erişmesi hedeflenmiştir" ifadesi yer almaktadır. (Okur, Aksoy, Kızıltan, Sever, Öztürk ve Karaman, 2015, s. 191). Bu ifadeler ile Osmanlıcılık ideolojisinde temel amacın birlik ve bütünlüğü sağlamak olduğu anlamı verilmek istenmiştir. Ancak Tanzimat dönemi siyasi olaylarının anlatıldığı 10. sınıf tarih ders kitabında ünitenin başında Osmanlıcılık kavram olarak yer almasına rağmen, Tanzimat dönemi konusu anlatılırken bu kavrama yönelik herhangi bir vurgu yapılmamıştır. Fakat daha ileriki konu olan "Osmanlı İmparatorluğu'nda dağılmayı önleme çabaları" anlatılırken Osmanlıcılık ideolojisinin sebepleri ve ne olduğu hakkında

doğru açıklamalar yapılmıştır (Turan, Genç, Çelik, Genç ve Türedi, 2015, s. 196). Bu açıklamaların en azından, Tanzimat dönemi başlığı altında yer almasının daha isabetli olacağı düşünülmektedir. Diğer bir ders kitabında ise; "Tanzimat ve Islahat Fermanı ile Osmanlı Devleti'nde batılılaşma hareketi hızlandı. Açılan yeni okullarda yenilikçi anlayışa sahip insanlar yetişti. Ancak gelenekçi ve yenilikçi eğitim anlayışı fikir çatışmalarını da beraberinde getirdi. Bu durum Osmanlı toplumunda Osmanlıcılık, Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi fikir akımlarını ortaya çıkardı" (Yılmaz, 2015, s. 179) şeklinde bir cümle açıklama yapılmıştır. Anlaşıldığı üzere bu fikir akımlarının ortaya çıkışını bu şekilde açıklama ciddi bir kavram kargaşasına yol açabilecek durumdur. Konu ele alındığında öncelikle Tanzimat Dönemi ideolojisinin Osmanlıcılık olduğu açıklanması gerekirken, bütün ideolojileri bir anda işin içine katarak temelsiz bir arka plan sunulması muhtemel kavram yanılgılarını ve kavramlar ile kullanıldığı dönemler arasında bağlantı problemlerini beraberinde getirecektir.

Ders kitapları incelendiğinde milliyetçilik kavramına olan vurguyu hepsinde görmekteyiz. Örneğin 10. sınıf tarih ders kitabında; "XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'ni bekleyen tehlikelerin başında Fransız İhtilali ile dünyaya yayılan milliyetçilik akımı gelmektedir. Çünkü Osmanlı Devleti çok uluslu bir devletti. Diğer yandan XIX. yüzyıl, Avrupa ülkelerinin Balkanlar üzerinde hâkimiyet kurma mücadelelerine sahne oldu. Başta Rusya olmak üzere İngiltere, Fransa ve Avusturya Osmanlı Devleti'nde yaşayan çeşitli ulusları kışkırtmaya başladılar. Bunun sonucunda Balkanlarda Sırplar ve Yunanlar, Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandılar. Milliyetçilik akımları sonucunda Balkanlarda birçok yeni devlet kuruldu" (Yılmaz, 2015, s. 163) ifadeleri ile milliyetçilik ideolojisinin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki etkileri açıklanmıştır. Fakat burada belki gözden kaçan husus, milliyetçilik akımını Fransız İhtilali ile başlatmak olmuştur. Bunun yerine "Fransız ihtilali ile milliyetçilik akımı hız kazanmış, bölge ve dünya genelinde etkisini artırmıştır" şeklinde ifadenin daha doğru olacağı düşünülmektedir.

Ders kitaplarında da birçok yerde geçen "ıslahat" kavramı, düzenleme veya yenilik anlamında kullanılmıştır. Ancak tarih ders kitaplarının birinde Tanzimat dönemi yenilikleri anlatılırken "reform" kelimesi, "ıslahat" kavramına tercih edilmiştir (Okur ve diğerleri, 2015, s. 92). "Reform" kelimesi, Batı'da dinsel alanda yapılan yenilikleri ifade etmek için kullanılırken, dilimize yenilik ve yenilenme anlamlarıyla

girmiştir. Geniş manada, "reform"; "toplumun ihtiyaçlarına cevap vermeyen kurumları bazı prensip ve şekil değişiklikleri koyarak çağın seviyesine göre kanunlar çerçevesinde yeniden düzenlemedir" (Turan, Safran ve Diğerleri, 2011). Ancak "reform" kavramının batıya özgü olduğu ve bizdeki ıslahat kavramını tam olarak karşılayamadığı bilinmelidir.

Tanzimat dönemi ıslahat programı bir taraftan var olan kurum ve kuruluşları ıslaha tabi tutarken, diğer taraftan "yeni metotlarla" "yeni bir düzen"in oluşmasında önemli bir etken olmuştur. Bu açıdan "usûl-i cedid" ve "nizam-ı cedid" kavramı dönemin anlatımında önemlidir. Günümüzde "yeni" kelimesinin karşılığı olan "cedid" kavramı, Tanzimat döneminde yapılan her yeniliği vurgulayıcı şekilde kullanılmıştır. Ders kitaplarında "cedid" kavramı, eğitim ıslahatı bağlamında kullanılmıştır: "iptidai mektepler usûl-i cedide göre eğitim yaparken sıbyan mektepleri eski sistem üzerine eğitimlerini sürdürdüler" (Okur ve diğerleri, 2015, s. 192). Bu ifadelerden "usûl-i cedid"in, sonrasında devam eden ifadelerdeki kıyaslamaya dayanarak yeni sistem olarak anlaşılması istenmiştir.

İncelenen ders kitaplarında Tanzimat dönemi anlatımı yapılırken üzerinde durulmayan kavramlardan birisi "terakki" olmuştur. Oysa bu kavram o dönem için oldukça kıymetlidir. En azından günümüzdeki kullanıldığı şekliyle "ilerleme" kavramının, o dönem için önemi üzerinde durulmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Tanzimat dönemi devlet adamlarının en önemli gayesi değinildiği üzere, devletin kurtuluş reçetesini doğru bir şekilde ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda "medeniyet", hedeflenen nokta olarak görülmüştür. Bu yolda ilk adım olan Tanzimat Fermanı'nı bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Ancak 10. sınıf ders kitabındaki "Tanzimat'tan Meşrutiyete" konu başlığı altında Tanzimat Fermanı'nın amacı; "1840 Londra Konferansı'nda azınlık sorunun gündeme gelmesine engel olmak ve Mehmet Ali Paşa isyanı konusunda Osmanlı Devleti'nin lehine karar alınmasını sağlamaktı. Böylece azınlıkları koruma bahanesiyle Avrupa devletlerinin Osmanlı'nın iç işlerine karışmasının nü kesilecek ve Rusya'nın Balkanlardaki etkisi kırılmış olacaktı" şeklinde ifade edilmiştir (Turan, Genç, Çelik, Genç ve Türedi, 2015, s. 174). Bu açıklamalar fermanın yazılmasındaki siyasi sebeplere atıf yapsa da, fermanın hazırlanmasındaki önemli sebeplerin görmezden gelindiği düşünülmektedir. Tanzimat fermanı, Batı dışı bir toplumda modernleşmenin başlangıcını teşkil eder. Bir geri kalmama koşusudur. Tanzimat Fermanı geleneksel toplum yapısından sıyrılmak

isteyen bir düşünce yapısının ürünüdür. Tanzimat, geleneksel mutlak üstünlük ve rakipsizlik zihniyetinin yerine mukayeseli üstünlük ve rekabet duygusunun hâkim olmaya başladığı bir sürecin ortaya çıkardığı oluşumdur (Gencer, 2012, s. 58). Yeni bir sürece geçişin ifadesidir. Fakat içerisinde geleneksel devlet felsefesinin izlerini de taşımaktadır. İnalcık'ın (2013) ifade ettiği üzere, pratik zaruretlerle 1830'lar Avrupa'sının idari ve içtimai yapısının temel nitelikleri ile geleneksel Osmanlı müesseseleri ustaca birleştirilmiştir (s. 61). Medeniyet hamlesini ortaya çıkaracak şartları bir türlü oluşturamayan imparatorlukta başlatılan Tanzimat projesi her alanda köklü değişimi öngörmektedir. Tanzimat Fermanı, bir veya birkaç kuruma değil, devlete bütünüyle bir düzen vermeyi hedefleyen bir belge niteliğindedir (Okumuş, 1999, s. 237). Ferman, tüm devlet sisteminin kökten değişime tabi tutulması ihtiyacını dile getiren ilk resmi belgeydi (Kösebalaban, 2011, s. 76). Başka bir deyişle Tanzimat, "temel müesseseleri bozulmuş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun, yepyeni bir medeniyetle yükselen ve taarruza geçen bir Avrupa'nın ezici üstünlüğü karşısında yeniden teşkilatlanma teşebbüsüdür" (İnalcık, 1943, s. 2). Tanzimat Fermanı'nın ne olduğu anlatılmaya çalışılırken bu hususların göz ardı edilmemesi, öğrencilerin dönemi daha doğru bir şekilde analiz etmesini sağlayacaktır.

Sonuç ve Tartışma

Kavramlar bireyin bilgi alma kapasitesini artırdığı gibi edindikleri bilgileri pekiştirme görevini üstlenmektedir. Kavramlaştırılamayan ve kullanılmayan bilgilerin hafızamızda kalıcılık süresi kısa olmaktadır. Kavramların tanımlarının, özelliklerinin ve sınıflandırılmasının bilinmesi kavramların daha kolay öğrenilmesi ve öğretilmesi açısından önemli olmakla birlikte, kavram öğrenimi yaşam boyu devam eden bir süreçtir (Malatyalı ve Yılmaz, 2010). Bu nedenle kavramların öğretiminin doğru bir şekilde yapılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Kavram öğretimi yapılırken bilgi eksikliğinin veya yanlışlığının olmamasına özen gösterilmelidir. Ulusoy'un (2010) ifade ettiği gibi, "öğrencilerin, yeni öğrenme durumlarında kendi ön bilgilerini kullanmalarında yetersizlik yaşadıkları, öğrenme süresince zihinlerinde kavramsal değişimi sağlamada başarısızlığa uğradıkları ve kavramları öğrenirken belirli durumlarda anlam bütünlüğü kuramadıkları durumlarda da kavram yanılgıları oluşabilir" (s. 302). Ayrıca öğretmen veya kitaptan kaynaklanan bir takım

bilgi hataları kavram yanılgılarını ortaya çıkarabilmektedir. Bu tür hata veya eksikliklerden kaynaklanan kavram yanılgılarının düzeltilmesi ise ileriki yıllarda oldukça zor olmaktadır. Özellikle öğretmenlerimizin bu konuda duyarlı olmaları ve varsa eksik yönlerini tamamlamaları oldukça önemlidir. Nitekim öğretmenler konu anlatımı esnasında kavram yanılgılarına neden olacak ifadelerden kaçınmalıdır (Coştu, Ayas ve Sunal, 2007). Ayrıca öğrencilerin her yerde (kitapta, derste, sınavda) kavramlarla ilgili doğru ve tam bir tanımla karşılaşması önem arz etmektedir. Bazı durumlarda ise sadece tanım, bir kavramı açıklamada yeterli olamayabilir. Böylesi bir zorluğu ortadan kaldırmak için ise, kavram öğretimi sürecinde ayırt edici özelliklerin öne çıkarılması ve vurgulanması gerektiği ifade edilmiştir (Kılıç, 2008). Bu hususlar göz önüne alındığında, özellikle tarih derslerinde kavram öğretiminin önemi daha iyi anlaşılabilir. Tarih derslerinde kavram öğretimi esnasında kavramların hangi dönemde ne anlamda kullanılmış olduğu, anlatılan tarihi dönemi nitelemede kullanılıp kullanılamayacağı ve varsa farklı anlamları öğrencilere aktarılmalıdır.

Bahsedilen önem doğrultusunda Tanzimat dönemi örneğinden hareketle tespit edilen kavramlar vasıtasıyla tarihsel bir dönem anlatısı oluşturulmuştur. Araştırmacılar farklı dönemler için benzer çalışmalarda bulunabilirler. Ayrıca söz konusu çalışmanın veya bu yönde yapılması muhtemel çalışmaların tarih öğretmenleri için birer rehber niteliğinde olacağı düşünülmektedir. Tanzimat Dönemi ile ilgili belirlenen kavramlar dönemin anlaşılması ve döneme yönelik zihinsel derinlik için önem arz etmektedir. Ancak görüldüğü üzere bu kavramlardan bazıları ders kitaplarında hiç yer almamakta, ders kitaplarında yer alan bazı kavramların ise ne anlam ifade ettikleri -özellikle de aktarılan dönem için- üzerinde durulmamaktadır. Tarih ders kitaplarındaki bu eksikliğin giderilmesi ve özellikle aktarılan dönemi direk olarak niteleyen kavramların doğru şekilde ders kitaplarındaki yerini alması gerekmektedir. Geçmişte yaşanmış olayların kavramlarla sistemli bir şekilde ifade edilmesi, tarihi konuları daha anlaşılır kılmaktadır. Bunların yanı sıra ders kitaplarında bazı kavramaların (ıslahat-reform, inkılap-devrim vs.), birbirlerinin yerine kullanıldığı görülmüştür. Kavram karmaşasına ve yanılgısına yol açacak bu durumu ortadan kaldırmak için bu ikiliğe son verilmelidir. Tabi bunu yaparken en uygun kavram hangisi ise tercih o yönde yapılmalıdır. Bunun için de kavramların ifade ettikleri anlamın doğru bilinmesi önemlidir.

Anlatılan konularla ilgili kavramların kalıcılığını sağlamak için kavram haritaları, kavram bulmacaları, kavram ağları gibi kavramların

öğretimini sağlamada etkili olacak yöntemler sıklıkla kullanılmalıdır. Kavram haritaları kullanımının, fikirlerin diğer anlamlı unsurlarını belirlediği ve kavramları öncelik sırasına göre organize ettiği için genel kavramsal anlayışı geliştirdiği ifade edilmiştir (Dündar, 2011, s. 324). Kavram ağlarının ise öğrencilerin önceki bilgilerini harekete geçirmek, yeni kavramları geliştirmek, kavramlar arası yeni ilişkiler bulmak ve kavramları yeniden düzenlemek gibi zihin etkinlikleri ile yazılı metinleri daha anlamalarına yardım ettiği vurgulanmıştır (Kaptan'dan ve Ayas'tan aktaran Dündar, 2011, s. 326). Kavram öğretiminin devamlılığı göz önünde bulundurularak, her yeni kavram öğretimi sonraki yıllarda pekiştirilmeli, varsa anlam değişiklikleri bunlar çok iyi bir şekilde izah edilmelidir.

Kaynakça

Bora, T. ve Gültekingil, M. (2004). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce.* Cilt 1. İstanbul: İletişim Yayınları.

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel F. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri. (*12. Basım). Ankara: Pegem Akademi.

Candan, A. S. (1998). *Kavramlara Dayalı Tarih Öğretimi*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Lisans Tezi. Ankara.

Coştu, B., Ayas, A. ve Ünal, S. (2007). "Kavram Yanılgıları ve Olası Nedenleri: Kaynama Kavramı". *Kastamonu Eğitim Dergisi. 15*(1). ss. 123-136.

Develioğlu, F. (2003). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın

Dündar, H. (2011). Sosyal Bilgilerde Kavram Öğretimi. Bayram Tay ve Adem Öcal (ed.), *Özel Öğretim Yöntemleriyle Sosyal Bilgiler Öğretimi* içinde (s. 309-342). Ankara: Pegem Akademi.

Gencer, B. (2012). *İslam'da Modernleşme 1839-1939.* (2. Basım). Ankara: Doğubatı Yayınları.

İnalcık, H. (1943). *Tanzimat ve Bulgar Meselesi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnalcık, H. (2013). *Osmanlı ve Modern Türkiye*. İstanbul: Timaş Yayıncılık

Koçer, H. A.. (1970). *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923).* İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi.

Kösebalaban, H. (2014). *Türk Dış Politikası.* (Çev. H. İnanç). Ankara: Bigbang Yayıncılık.

Kudret, E. ve Suavi, A. (2003). *Antropoloji Sözlüğü.* Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Malatyalı, E. ve Yılmaz, K. (2010). Yapılandırmacı Öğrenme Sürecinde Kavramlar ve Önemi: Kavramların Pedagojik Açıdan İncelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. 14*(3). ss. 320-332.

Marshall, G. (2009). *Sosyoloji Sözlüğü.* çev: Osman Akınhay, Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Okumuş, E. (1999). *Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat.* İstanbul: İnsan Yayınları.

Okur, Y., Aksoy, M., Kızıltan, H., Sever, A., Öztürk, M. ve Karaman, M. (2015). *Ortaöğretim Tarih 11*. (6. Baskı). Ankara: MEB.

Özdemir, Y. (2008), "Postmodernite ve Etnisite", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12*(2). Erzurum.

Özdemir, Y. (2010). *Türk İnkılâp Tarihi*. Erzurum: Kültür Eğitim Vakfı Yayınevi.

Özdemir, Y. (2011). *Türk Modernleşmesi'nin İnkılâp Evresi.* Erzurum: Kültür Eğitim Vakfı Yayınevi.

Safran, M. (2009). *Sosyal Bilgiler Öğretimi.* Ankara: Pegem Akademi.

Sami, Ş. (2002). *Kâmûs-i Türkî*. 12. baskı. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Sertoğlu, M. (1973). *Tanzimat Devrimi*. İstanbul: İstanbul Gazetesi.

Turan, R., Safran, M. ve diğerleri (2011). *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi.* 18. Baskı. Ankara: Okutman Yayıncılık.

Turan, V., Genç, İ., Çelik, M., Genç, C. ve Türedi, Ş. (2015). *Ortaöğretim Tarih 10.* (7. Baskı). Ankara: MEB.

Türk Dil Kurumu. (2011). *Büyük Türkçe Sözlük.* Ankara.

Türk Hukuk Kurumu. (1991). *Türk Hukuk Lügatı*. Ankara: Başbakanlık.

TÜBA (2011). *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü Sosyal Bilimler*. Ankara.

Ulusoy, K. (2010). İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Laiklik Kavramının Öğretimi ile İlgili Görüşleri. *Milli Eğitim Dergisi.* (85). ss. 300-313.

Ülgen, G. (2001). *Kavram Geliştirme "Kuramlar ve Uygulamalar"*. 3. Baskı. Ankara: Pegem Akademi.

Ülken, H. Z. (1969). *Sosyoloji Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi,

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. 8. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, A. (2015). *Ortaöğretim Tarih 10. Sınıf.* Ankara: Ekoyay Yayıncılık.

Bu çalışma, 14-16 Haziran 2012 tarihleri arasında Trabzon'da Karadeniz Teknik Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi tarafından düzenlenen *II. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu'nda* sunulan bildirinin güncellenmiş ve genişletilmiş halidir.

İletişim:
Erol Çiydem
E-posta: erolciydem@gmail.com

Yavuz Özdemir
E-posta: dryavuz25@gmail.com